

Carmen FENECHIU
(Universitatea „Babeș-Bolyai”
din Cluj-Napoca ¹)

***Peregrinis verbis utendo:
Dificultăți în traducerea
lui Suetonius***

Abstract: (*Peregrinis verbis utendo: Difficulties in translating Suetonius*) Language plays an essential role in Suetonius' *De vita Caesarum*, being an integral part of the characterization of the emperors and their era. This fact is extremely significant in the presentation of the personality, habit, and culture of the first emperor. Suetonius quotes numerous times, both in *Divus Augustus* and in the biographies of other emperors, such as Tiberius or Claudius, words said or written by him, preserving, and transmitting the Greek words used by Augustus. The Greek language has an important role throughout the story, appearing also in the authorial voice narrating various episodes related to Octavian Augustus. Difficulties arise, however, in conveying this extremely personal prose style of Suetonius, more precisely, in translating the bilingualism attested by the original text into another language. The paper's purpose is, therefore, to examine how are translated into Romanian the passages concerning Augustus in which Greek words, phrases or verses appear embedded in the Latin text. Two Romanian translations are considered: one by David Popescu and C. V. Georoc (published in 1958, reprinted in 2005), the other by Gheorghe Ceașescu (published in 1998, reprinted in 2000). The analysis reveals how these situations are resolved by the translators and how, in many passages, the wordplay between Latin and Greek disappears, the richness and the individuality of the original work being lost in translation. The paper also proposes some possible solutions that would allow the transfer of the instances of code-switching between Latin and Greek in the Romanian translation, thus preserving the spirit of the original text.

Keywords: *Suetonius, translation, Latin language, Greek language, Romanian language.*

Rezumat: Limba joacă un rol esențial în Suetonius, *De vita Caesarum*, fiind parte integrantă a caracterizării împăraților și a epocii acestora. Acest fapt este extrem de pregnant în prezentarea personalității, comportamentului și culturii primului împărat. Suetonius citează de numeroase ori, atât în *Divus Augustus*, cât și în biografiile altor împărați, precum Tiberius sau Claudius, cuvinte spuse sau scrise de acesta, caracteristică fiind păstrarea și transmiterea cuvintelor grecești folosite de Augustus. Limba greacă are un rol important de-a lungul relatării, regăsindu-se și în vocea auctorială narând diferite episoade referitoare la Octavianus Augustus. Dificultăți apar însă la traducerea acestui stil extrem de personal al lui Suetonius, la transpunerea bilingvismului atestat de textul original în altă limbă. Tocmai de aceea comunicarea își propune să examineze cum sunt traduse în română pasajele privitoare la Augustus în care apar în textul latin cuvinte, expresii sau versuri grecești. Sunt luate în considerare două traduceri românești, cea a lui David Popescu și C. V. Georoc (apărută în 1958, republicată în 2005) și cea a lui Gheorghe Ceașescu (publicată în 1998, republicată în 2000), urmărind cum sunt rezolvate de traducători aceste situații și cum, în multe pasaje, jocul dintre limba latină și cea greacă dispăre, bogăția și individualitatea lucrării originale pierzându-se în traducere. Articolul propune și câteva posibile soluții care să permită transpunerea în traducere a situațiilor de schimbare a codului lingvistic între latină și greacă, păstrându-se astfel spiritul textului original.

¹ *Erratum:* Dintr-o regretabilă eroare, în volumul ediției precedente afilierea instituțională a autoarei apare greșit ca fiind Universitatea din București; ea este Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Cuvinte-cheie: *Suetonius, traducere, limba latină, limba greacă, limba română.*

Considerații preliminare.

Deoarece comunicarea se situează la interferența a trei teme dificile și complexe în studiile clasice, bilingvism, schimbare de cod lingvistic, traducere, am considerat util, înainte de a analiza câteva pasaje din textul suetonian și versiunile lor românești, a indica anumite delimitări din literatura de specialitate ale termenilor utilizați, dar și a oferi câteva considerații generale privind folosirea limbii grecești în *De vita Caesarum*, bilingvismul lui Augustus, așa cum transpare din această lucrare, și modalitățile posibile de traducere a textelor ce conțin schimbări de cod lingvistic.

Întrebuințarea repetată a limbii grecești și integrarea ei în propozițiile sau frazele latine, mai ales în primele biografii, care sunt mai complexe și mai elaborate, reprezintă una dintre particularitățile marcante ale prozei suetoniene, care atrage constant atenția și interesul cercetătorilor. Chiar și în lucrări generale consacrate literaturii latine, unde doar câteva pagini sunt dedicate lui Suetonius, este menționată și se încearcă explicarea acestei caracteristici a stilului autorului latin. Astfel, utilizarea limbii grecești este pusă pe seama documentației de care se servește autorul, precum și a stilului de a scrie simplu și direct propriu lui Suetonius, dar și a lipsei lui de interes față de unitatea textului, precum face Francis Goodyear: “Being unconcerned about unity of texture, he can dispense with the art of paraphrase and admit, without embarrassment, any quotations large or small, including Greek.” (Goodyear 1982: 663). În monografia sa dedicată lui Suetonius, Andrew Wallace-Hadrill consideră însă că folosirea limbii grecești se explică prin faptul că acest autor latin este mai degrabă un învățat, un cărturar, decât un istoric propriu-zis, precizând:

“Three particular features point to the scholar rather than the historian: the inclusion of technical vocabulary, the admission of a foreign language (Greek), and the verbatim citation of documents. (...) A high proportion of his technical terms are Greek words transliterated; he cites single words and phrases of Greek where they represent *ipsissima verba*; he cites letters of Augustus which, like those of Cicero, frequently seek the *mot juste* in Greek; and his text is peppered with citations of Greek verse, whether from Homer and tragedy or from popular pasquinades.” (Wallace-Hadrill 2004: 20).

Mai multe articole au fost, de asemenea, consacrate acestui subiect, analizând, de exemplu, sursele citatelor grecești (Townend 1960) sau maniera în care s-a făcut transmiterea pasajelor grecești și alterările la care au fost supuse în manuscrisele medievale (Rollo 2019). O categorie specială o reprezintă studiile care cercetează relația pe care o au împărații cu limba greacă și cum se reflectă această relație în biografiile suetoniene (Kaimio 1979, îndeosebi în capitolul intitulat “The Roman

Emperors and the Greek Language”; Birch 1981; Dubuisson 2002; Rochette 2015; Elder, Mullen 2019, mai ales în capitolul 5).

Atitudinea generală a aristocrației romane, așadar și a împăraților, este, după cum rezultă și din biografiile lui Suetonius, ambivalentă față de limba și cultura greacă. De exemplu, Tiberius, deși stăpânea foarte bine limba greacă, se ferea să o folosească în contexte publice și politice, ajungând până într-acolo încât să-și ceară iertare pentru recurgerea la grecescul *monopolium*, numindu-l „cuvânt străin” (*verbum peregrinum*), sau încât să considere că trebuie înlocuit cu un cuvânt latin termenul grecesc ἔμβλημα ce apărea într-un decret al senatului:

Tib. LXXI: Sermone Graeco quamquam alioqui promptus et facilis, non tamen usque quaque usus est abstinuitque maxime in senatu; adeo quidem, ut monopolium nominaturus veniam prius postularet, quod sibi verbo peregrino utendum esset. „În ceea ce privește limba greacă, deși de altminteri era gata de a o folosi și era fluent, totuși nu o utiliza în orice împrejurare și se abținea mai ales în senat, până într-atât încât, mai înainte de a întrebuița cuvântul «monopolium», să ceară iertare că trebuie să recurgă la un cuvânt străin.”

Aceeași ezitare de a utiliza pretutindeni și oricând limba greacă este întâlnită și la Augustus, care evita, conform lui Suetonius, să vorbească sau să compună în greacă, chiar dacă era posibil în studiile grecești:

Aug. LXXXIX. 1. Ne Graecarum quidem disciplinarum levioere studio tenebatur. In quibus et ipsis praestabat largiter (...); non tamen ut aut loqueretur expedite aut componere aliquid auderet; nam et si quid res exigere, Latine formabat vertendumque alii dabat. Sed plane poematum quoque non imperitus, delectabatur etiam comoedia veteri et saepe eam exhibuit spectaculis publicis. „Era preocupat în egală măsură și de studiile grecești, în care se distingea foarte mult (...); dar totuși nu într-atât încât să vorbească cu ușurință sau să îndrăznească să compună ceva; căci, dacă situația o cerea, scria în latină și pune pe altul să traducă. Era departe de a fi necunoscător al poemelor grecești, îi plăcea comedia veche și adesea o reprezenta în spectacole publice.”

Pasajul anterior a fost interpretat și comentat ca o dovadă a faptului că Augustus ar fi fost nesigur pe cunoștințele sale de greacă, ceea ce ar fi însă în contradicție cu restul informațiilor oferite de biograf, mai multe episoade indicând clar foarte bunele competențe ale împăratului în ceea ce privește elina, precum și frecvența ei utilizare în diverse situații. În articolul său, intitulat *Suétone et le bilinguisme des Julio-Claudiens*, Bruno Rochette arată că în pasajul citat mai sus se afirmă doar că lui Augustus îi dispăcea să se exprime spontan în greacă, fără a se nega sau diminua cunoștințele de greacă ale împăratului, și conchide:

« Il est hors de question de ne pas reconnaître à Auguste une égale compétence en grec et en latin. (...) Pour comprendre le bilinguisme à Rome, la notion de “choix de langue” est importante. Un Romain choisit le grec ou le latin non de façon aléatoire ou au gré de ses fantaisies, mais selon la situation dans laquelle il se trouve. Si un Romain utilise le grec dans son jardin privé, avec ses proches, il préférera le latin sur le forum ou dans la curie. Enfin, des raisons politiques peuvent expliquer pourquoi Auguste ne souhaitait pas passer pour un homme tourné vers la Grèce. (...) Il ne faut pas oublier que le grec est ambivalent à Rome : il fascine, mais fait peur à la fois. » (Rochette 2015: 161)

Definirea bilingvismului fiind variată și variabilă, în examinarea competențelor lingvistice ale lui Augustus, oglindite în biografia suetoniană, am avut ca reper definiția lui James Adams, care consideră ca fiind definitorie pentru bilingvism mai ales performanța pozitivă, capacitatea de a vorbi și de a scrie în cea de-a doua limbă:

“bilingual competence can only be seriously examined through examples of positive performance in a second language. But what does ‘performance’ mean? The skills deployed by a language user (including a bilingual) may be said to fall into four types, listening, reading, speaking, and writing. Listening and reading are passive, speaking and writing active, and it is to the last two, as the positive skills, that attention should ideally be directed.” (Adams 2003: 5-6).

Plecând de la această definiție și având în vedere multipla și variata folosire a limbii grecești întâlnită în portretizarea lui Augustus, devine evident faptul că biografia aduce la lumină imaginea unui împărat bilingv, care poate utiliza în manieră adecvată, creativă și oportună limba greacă, atât scris, cât și oral. Vorbitorii bilingvi sunt caracterizați, pe de altă parte, și de întrebuițarea amestecată a celor două limbi în cadrul aceleiași convorbiri sau de tendința de a trece de la o limbă la alta în interiorul aceluiași text scris. Această trecere de la o limbă la alta în cadrul unui enunț, denumită de specialiști „schimbare de cod lingvistic” sau „schimbare a codului lingvistic” (engl. code-switching), este documentată în biografiile lui Suetonius mai ales referitor la Augustus, atât la nivel oral, prin redarea unor convorbiri sau a unor expresii des rostite de împărat, cât și la nivel scris, prin citarea unor fragmente din scrisorile acestuia. Schimbarea între latină și greacă poate avea loc în cadrul aceleiași propoziții, dar și în cadrul mai larg al unei fraze sau al unui grup de fraze, cuvintele grecești fiind transliterate uneori cu litere latine, de multe ori fiind însă notate cu litere grecești. Aceste schimbări ale codului lingvistic sunt întrebuițate de Suetonius ca o manieră de caracterizare și individualizare a lui Augustus, dar ele sunt adesea întâlnite și în vocea naratorului, reliefând bilingvismul autorului însuși și evidențiind stilul său personal de a scrie biografie. Schimbările de cod în epistolele reproduse de Suetonius au fost în detaliu studiate de Olivia Elder și Alex Mullen în capitolul 5 (“The Language of Letters and Beyond: Greek in Suetonius’ Biographies”) al cărții lor dedicat epistolografiei

bilingve, la începutul lucrării fiind oferită o definiție precisă a schimbării de cod lingvistic, precum și o utilă diferențiere a sa de împrumut:

“Code-switching in writing can be defined as the switch from one language to another within a single text, comparable to the definition of spoken code-switching as the use of more than one language within the same conversation or sentence. (...) Code-switching is characterized by its use by bilinguals and its relative spontaneity (or, perhaps better, in the written medium, its flexibility and lack of fixedness), whereas ‘borrowing’ designates forms incorporated into the receiving language and used by monolinguals.” (Elder, Mullen 2019: 7)

Diferența dintre schimbarea de cod, caracterizată prin utilizarea sa de către persoane bilingve, și împrumut, în cazul căruia persoana care folosește cuvântul nu stăpânește limba respectivă, se va dovedi utilă și în înțelegerea portretului lui Augustus schițat de Suetonius. Pe baza textului suetonian și a ceea ce a fost definit ca bilingvism și schimbare de cod lingvistic se poate observa că, în ceea ce privește limba greacă, biograful oferă imaginea unui Augustus bilingv, capabil să întrebuințeze creativ elina (creează cuvinte noi, compune versuri adecvate contextului) și dispus la a amesteca cuvinte, expresii sau citate grecești în enunțurile latine.

Introducerea unei a treia limbi în această ecuație a textelor clasice ce atestă schimbări de cod lingvistic, determinată de transferul textelor într-o limbă modernă, creează noi dificultăți. Necesitatea traducerilor din limbile clasice este însă evidentă în societatea actuală, în care numărul cititorilor având acces direct la original este scăzut; pentru o mare parte din contemporani, fără traduceri, literatura greacă și cea latină ar deveni inaccesibile. Ambele versiuni românești pe care le-am avut în considerare sunt de bună calitate și corecte, mai exactă și mai apropiată de original fiind traducerea lui Gheorghe Ceașescu, în timp ce traducerea lui David Popescu și C. V. Georoc, publicată cu peste șase decenii în urmă, are un iz ușor arhaic, care îi conferă un farmec aparte. Probleme apar însă în ambele traduceri la transferul pasajelor suetoniene care atestă în textul original schimbări de cod lingvistic între latină și greacă, sarcina traducătorilor fiind complicată prin adăugarea unei a doua limbi sursă (o limbă sursă secundară), și anume, limba greacă. Ținând cont de aceste dificultăți, cercetători și traducători au încercat să găsească cele mai bune soluții, astfel încât textul țintă să reflecte jocul dintre cele două limbi sursă din original. De exemplu, Madeleine Strong Cincotta consideră că există doar patru soluții posibile pentru traducerea acestui tip de texte:

“There are, of course, only four possible solutions:

- 1) make no distinction between the two different source languages and keep the entire text in the same target language,
- 2) keep the transfer in the original source language, i.e. the original second source language,
- 3) use a slang or colloquial form of the main target language,

4) find another language or dialect, i.e. a "second" target language for the passage.” (Cincotta 1996: 2-3)

Discutând opțiunile propuse de Madeleine Strong Cincotta și plecând de la cea de-a doua soluție, Ulises Franco Arcia găsește o rezolvare inedită și inteligentă pentru a traduce în spaniolă povestirea *Strictly Professional* scrisă de Francisco Ibáñez-Carrasco, soluție pe care o discută și o prezintă într-un articol publicat în anul 2012, căreia îi dă numele de “mirror-effect translation”. Povestirea este scrisă în engleză (limba sursă principală), dar cu dese schimbări de cod lingvistic înspre spaniolă (limba sursă secundară), în timp ce în traducerea sa limba principală este spaniola (limba țintă principală), iar schimbările de cod se fac înspre engleză (limba țintă secundară); după cum notează însă Franco Arcia „this strategy could be used only when the second source language of the source text is the principal target language of the target text.” (Franco Arcia 2012: 78).

Din păcate, soluția lui Franco Arcia nu este aplicabilă traducerii în română a textului lui Suetonius, deoarece apare, după cum am menționat deja, o a treia limbă, dar cele patru soluții propuse de Cincotta, precum și cele două versiuni românești constituie puncte de plecare și de reper în analiza pasajelor și în formularea unor propuneri de traducere.

Text original și traduceri românești. Probleme în transpunerea schimbării de cod lingvistic și sugestii de traducere.

Textul latin citat în cadrul acestei comunicări este cel al ediției Loeb, Suetonius, *Lives of the Caesars*, în două volume (Suetonius 1913 – volumul I, Suetonius 1914 – volumul II), dar am consultat și o reeditare a ediției lui Maximilian Ihm, publicată inițial în 1907, la editura Teubner (Suetonius 2003). În ceea ce privește versiunile românești, nu am fost luat în considerare traducerea ieșită din uz a lui Gavriil I. Munteanu, care a apărut la Brașov în anul 1867, sub denumirea *Viatia a XII imperatori*, ci am avut în vedere cele două traduceri care sunt utilizate și citite până în prezent, după cum dovedesc și reeditările lor. Cea dintâi dintre traducerile citate și analizate a fost publicată inițial în 1958, la București, de Editura Științifică, fiind semnată de David Popescu și C. V. Georoc, și are titlul *Viețile celor doisprezece Cezari*. Această versiune a fost retipărită, doar cu schimbarea grafiei lui î în interiorul cuvintelor, în anul 2005, la București, de Editura 100+1 Gramar. Cea de-a doua traducere este semnată de Gheorghe Ceaușescu, fiind intitulată tot *Viețile celor doisprezece Cezari*; a fost publicată în anul 1998 la editura RAO și reeditată în anul 2000 de aceeași editură. Fragmentele citate provin, în cazul ambelor traduceri, din prima ediție, nu din cea retipărită: astfel, versiunea Popescu, Georoc are în vedere ediția din 1958 (Suetonius 1958), în timp ce pentru versiunea Ceaușescu am recurs la ediția din 1998 (Suetonius 1998).

După cum am amintit deja, pasajele conținând schimbări de cod lingvistic sunt mai numeroase în portretizarea primului împărat, Augustus, ele fiind atestate atât în biografia dedicată acestuia, cât și în biografiile altor împărați. În partea consacrată vieții lui Tiberius, de exemplu, Suetonius citează fragmente din scrisorile lui Augustus către acesta conținând expresii grecești, precum și un citat din Homer (*Tib.* XXI.4-6.). La fel se întâmplă și în biografia lui Claudius, unde autorul reproduce fragmente din trei scrisori ale lui Augustus către Livia ce discută atitudinea pe care familia imperială ar trebui să o aibă față de Claudius (*Cl.* IV). Chiar și în relatarea vieții lui Galba, un împărat din afara dinastiei iulio-claudiene, sunt transmise cuvintele grecești prin care Augustus prezisese domnia acestuia (*Gal.* IV.1. καὶ σὺ τέκνον τῆς ἀρχῆς ἡμῶν παραπρώξῃ „și tu, copile, vei gusta puțin din puterea noastră”).

Atenția pe care Suetonius o acordă cuvintelor rostite sau scrise de Augustus îl determină pe scriitor să înregistreze nu doar cuvintele grecești folosite de împărat, ci să consemneze, în două pasaje, și termeni din alte limbi străine: unul ebraic și unul hispanic. Aceste două situații nu constituie însă schimbări de cod lingvistic, ci, conform definiției anterioare, împrumuturi din alte limbi. În cazul primului pasaj, cuvântul „sabat” era probabil destul de cunoscut contemporanilor lui Suetonius încât să nu necesite explicații, el apărând citat în cadrul unui fragment ce redă o scrisoare a lui Augustus către Tiberius:

Aug. LXXVI.2. *Et rursus: "Ne Iudaeus quidem, mi Tiberi, tam diligenter sabbatis ieiunium servat quam ego hodie servavi, qui in balineo demum post horam primam noctis duas buccas manducavi prius quam ungui inciperem."*

LXXVI „Din scrisorile lui sînt aceste cuvinte..... Și iarăși: „Nici un evreu n-ar fi postit sabbatul cu atîta scrupul, dragă Tiberius, cum am postit eu azi; căci numai după prima oră din noapte am înghițit două îmbucături în baie, înainte de a mă unge după îmbăiere.” (Suetonius 1958: 95)

76.2. „Și în alta (i.e. scrisoare): „dragul meu Tiberius, nici măcar un iudeu în timpul sabbatului nu respectă atît de strict postul, cum am făcut eu astăzi; căci doar la băi am mîncat două înghițituri înainte de a începe masajul.” (Suetonius 1998: 97)

Cei doi traducători ai versiunii din 1958 introduc o notă la cuvântul „sabat”, care precizează înțelesul acestuia: „Sabbatul, sîmbătă, zi de sărbătoare săptămînală la evrei, cînd ei nu posteau, dar se abțineau de la orice fel de muncă.” (Suetonius 1958: 395), ambele versiuni păstrînd ca atare termenul în traducere, fără ghilimele, el fiind destul de familiar și cititorilor români.

Cuvântul hispanic *dureta* însă, fiind un *hapax legomenon*, este însoțit în textul latin de indicații metalingvistice (*Hispanico verbo*), după cum se poate constata din fragmentul citat:

Aug. LXXXII.2. At quotiens nervorum causa marinis Albulisque calidis utendum esset, contentus hoc erat ut insidens ligneo solio, quod ipse Hispanico verbo duretam vocabat, manus ac pedes alternis iactaret.

LXXXII „Cînd era obligat să folosească pentru nervi apă de mare sau băi calde de Albula, era mulțumit să se așeze pe un scăunaș de lemn, pe care el îl numea cu cuvîntul spaniol „dureta”, și să-și miște alternativ mîinile și picioarele.” (Suetonius 1958: 98)

82.2. „Ori de cîte ori starea lui nervoasă îi impunea băi de mare sau la apele termale de la Albula, se mulțumea să se așeze pe un scaun de lemn, pe care-l numea el însuși cu un cuvînt hispanic „dureta”, și să-și zvîrle alternativ mîinile și picioarele în apă.” (Suetonius 1998: 99).

În traduceri românești, cuvîntul „dureta” este transferat *tale quale*, fiind însoțit de precizarea originii tradusă din latină („cuvînt spaniol”, „cuvînt hispanic”) și pus între ghilimele pentru a-i marca caracterul străin.

Dacă în cele două cazuri citate anterior, de împrumuturi, caracterul străin al cuvintelor este vizibil atît în limba latină, cît și în cele două traduceri, în cazul schimbărilor de cod lingvistic între latină și greacă din textul original, situația nu este atît de clară. După cum se va vedea din următoarele pasaje selectate spre analiză, în majoritatea situațiilor, nimic din traduceri române nu lasă să transpară faptul că în originalul latin își face simțită prezența și limba greacă. Schimbările de cod lingvistic înspre greacă atestă atît cuvinte singure, cît și sintagme, expresii sau chiar citate din autori greci, precum Homer sau Euripide. Astfel, pentru a indica și caracteriza ce fel de comandant militar era Augustus, Suetonius consemnează trei expresii des utilizate de împărat, primele două fiind citate în greacă, cea de-a treia în latină:

Aug. XXV.4. Nihil autem minus perfecto duci quam festinationem temeritatemque convenire arbitrabatur. Crebro itaque illa iactabat: σπεῦδε βραδέως· ἀσφαλῆς γάρ ἐστ'ἀμείνων ἢ θρασὺς στρατηλάτης et: “sat celeriter fieri quidquid fiat satis bene.”

XXV „Socotea că nimic nu prejudiciază mai mult unui comandant desăvîrșit, decît graba și semeția. De aceea, repeta deseori: „Grăbește-te încet” și „Mai bine cu un șef prudent, decît cu unul îndrăzneț” sau „Ceea ce se face bine, se face destul de repede”.” (Suetonius 1958: 65)

25.4. „Era de părere că un general desăvîrșit nu trebuie să fie nici grăbit, nici temerar. De aceea repeta întruna: „grăbește-te încet!” Și „un conducător trebuie să fie mai mult prudent decît temerar” (Euripide, Fenicienele, 599), și „faci destul de repede ceea ce faci bine”.” (Suetonius 1998: 69-70)

După cum se poate observa, versiunile românești adoptă prima soluție¹ dintre cele patru considerate ca posibile de M. Cincotta și nu fac nicio deosebire între cele două limbi sursă, latină și greacă, ambele fiind traduse prin aceeași limbă țintă, română. Aceasta este, desigur, soluția cea mai simplă, dar și cea care transmite cel mai puțin cititorului din complexitatea textului original. De altfel, după cum notează și Cincotta: “Most translators would try to avoid the first and obviously easiest solution because clearly, if there was a code-switch in the source text, something will be lacking in the translation if no such code-switch occurs.” (Cincotta 1996: 3). Se mai pot face următoarele două observații cu privire la versiunile românești ale acestui paragraf. Traducerea din 1958 a lui Popescu și Georoc introduce următoarea notă de final la „Grăbește-te încet!”: „Grăbește-te încet = *festina lente*” (Suetonius 1958: 389), care însă mai mult încurcă decât ajută cititorul, pentru că lasă să se înțeleagă că în textul original această zicală ar fi fost notată în latină. Gheorghe Ceaușescu, în schimb, identifică și include în traducere, între paranteze, sursa grecească a celei de-a doua expresii, indicând că citatul provine din *Fenicielele* lui Euripide, ceea ce este mai util cititorului român oferindu-i acestuia oportunitatea de a întrezări puțin din cultura greacă a lui Augustus și din familiaritatea acestuia cu literatura elină.

A doua soluție dintre cele propuse de Cincotta este păstrarea celei de-a doua limbi sursă, prin utilizarea căreia se poate face următoarea propunere de traducere: „Considera însă că nimic nu este mai puțin potrivit unui conducător desăvârșit decât graba sau nehibzuința. Și astfel repeta adesea acestea: «σπεῦδε βραδέως», «ἀσφαλῆς γάρ ἐστ’ ἀμείνων ἢ θρασὺς στρατηλάτης» și «Se face destul de repede orice se face destul de bine».” Această versiune nu pare să fie însă cea mai potrivită în contextul actual, în care cunoașterea limbii grecești vechi nu este foarte răspândită. Dacă se adoptă, așadar, această soluție devin absolut necesare note de final sau, mai degrabă, note de subsol care să ofere traducerea română a expresiilor grecești.

A treia sugestie a lui Madeleine Strong Cincotta, care se referă la folosirea argoului sau a unei forme colocviale a limbii țintă, nu se potrivește contextului, mai precis, nu reflectă relația pe care o avea limba greacă, ca limbă de cultură și de prestigiu, cu latina. O posibilă încercare ar consta în întrebuițarea jargonului, înțeles cu sensul de „limbaj specific anumitor categorii sociale, care reflectă dorința celor ce-l vorbesc de a se distinge de masa mare a vorbitorilor și care se caracterizează prin abundența cuvintelor și expresiilor pretențioase, de obicei împrumutate din alte limbi” (dexonline.ro, s.v. „jargon”), ceea ce ar duce la o traducere în care cuvinte englezești, deja des atestate în limbajul curent, se strecoară printre cele românești: „Considera însă că nimic nu este mai puțin potrivit unui conducător desăvârșit decât graba sau nehibzuința. Și astfel repeta adesea acestea: «Acționează slow!», «Este mai ok un lider prudent decât unul temerar» și «Se face destul de repede orice se face destul de bine».” Este evident însă că această versiune este total nepotrivită textului suetonian.

¹ “Make no distinction between the two different source languages and keep the entire text in the same target language” (Cincotta 1996: 2).

Cea de-a patra soluție propusă de M. Cincotta, căutarea unei a doua limbi țintă sau a unui alt dialect pentru a înlocui cea de-a doua limbă sursă, se dovedește mult mai utilă. De altminteri, Cincotta însăși tinde spre această din urmă soluție, notând:

“The fourth solution, that of finding another language or dialect into which to translate the transfer, is certainly both the most satisfying as well as the most difficult. It is the most satisfying in that it keeps the code-switch and it is not limited to a particular linguistic register or geographical manifestation of the target language itself, but most importantly because it can respect the intention of the author himself when he chose to make use of a linguistic transfer.” (Cincotta 1996: 4).

Referitor la această soluție, cercetătoarea mai adaugă precizarea că, în privința limbii țintă secundare alese, trebuie avut în vedere ca relația dintre cele două limbi țintă să fie echivalentă celei dintre cele două limbă sursă.¹

Până la începutul anilor 2000, răspunsul la această întrebare ar fi fost unul clar și necomplicat. Multă vreme, limba de cultură care a influențat semnificativ și profund româna a fost limba franceză, prestigiul cultural de care se bucura aceasta față de română fiind echivalent cu cel al limbii și culturii grecești față de latină, așadar, în anii în care au fost realizate cele două traduceri² luate în considerare, o soluție extrem de potrivită ar fi fost următoarea: „Considera însă că nimic nu este mai puțin potrivit unui conducător desăvârșit decât graba sau nechibzuința. Și astfel repeta adesea acestea: «Hâte-toi lentement»³, «Mieux vaut un chef prudent qu'un chef audacieux» și «Se face destul de repede orice se face destul de bine».”

În ultimele decenii se constată însă o mutație în societatea românească, în urma căreia franceza și-a pierdut această poziție specială, principala limbă străină cunoscută în țara noastră devenind engleza. Deși această limbă nu se bucură de același raport cultural privilegiat care a existat între română și franceză, totuși o versiune folosind engleza în locul limbii grecești ar fi posibilă și interesantă: „Considera însă că nimic nu este mai puțin potrivit unui conducător desăvârșit decât graba sau nechibzuința. Și astfel repeta adesea acestea: «Make haste slowly»⁴, «Better a safe commander than a bold» și «Se face destul de repede orice se face destul de bine».”

Cea de-a cincea posibilă variantă de traducere, care nu este semnalată de Cincotta, constă în marcarea schimbării codului lingvistic în textul original prin introducerea în versiunea românească a unor indicații metalingvistice, precum „în

¹ “The question we must answer in order to choose which language to use is: “What language holds the same relationship to the target language, as the transfer language does to the source language?”” (Cincotta 1996: 7).

² În cazul versiunii publicate în 1958, în umbra stăpânirii sovietice, dacă traducătorii ar fi adoptat această idee, probabil că ar fi fost constrânși, din cauza situației politice, să folosească limba rusă ca a doua limbă țintă.

³ Pentru părțile în franceză am recurs la traducerea La Harpe, Cabaret-Dupaty (Suétone 1893: 84).

⁴ Părțile în engleză redau traducerea lui J. C. Rolfe din ediția Loeb (Suetonius 1913: 185).

greacă”, „în grecește”, înaintea celor două proverbe grecești: „și astfel repeta adesea în grecește acestea”. Această rezolvare este adoptată și de unele dintre traduceriile lui Suetonius în franceză sau în engleză, ce includ sintagme precum «ce proverbe grec» sau “Greek proverbs”:

XXV. « Rien ne convenait moins, selon lui, à un parfait capitaine que la précipitation et la témérité. Aussi répétait-il souvent ce proverbe grec : « Hâte-toi lentement ;» et cet autre : « Mieux vaut un chef prudent qu'un chef audacieux. » Enfin celui-ci : « On fait assez vite, quand on fait bien. » » (Suétone 1893: 84)

25. “The two faults which he condemned most strongly in a military commander were haste and recklessness, and he constantly quoted such Greek proverbs as 'More haste, less speed,' and 'Give me a safe commander, not a rash one,' and the Latin tag: 'Well done is quickly done.’” (Suetonius 2007: 95).

Dezavantajul indicațiilor metalingvistice constă în faptul că, prin utilizarea acestor marcaje, nu este clar indicat faptul că în textul original are loc o schimbare a codului lingvistic înspre greacă. Dimpotrivă, expresia grecească ar putea apărea deja tradusă în latină în textul original, după cum procedează de regulă în aceste situații istoricii latini, care se feresc în principiu de a include elina în lucrările lor. Așa face, de exemplu, Tacitus, în *Annales* 3.65, care evită citarea cuvintelor grecești prin întrebuițarea sintagmei *Graecis verbis: Memoriae proditur Tiberium, quotiens curia egrederetur, Graecis verbis in hunc modum eloqui solitum 'o homines ad servitutem paratos!'* „Se transmite că Tiberius, ori de câte ori ieșea din clădirea senatului, obișnuia să spună în cuvinte grecești: «o, oameni pregătiți pentru sclavie!».” Același procedeu este adoptat și de Suetonius în biografia lui Tiberius, prin folosirea structurii *Graeco versu: Tib. 53.1. Nurum Agrippinam post mariti mortem liberius quiddam questam manu apprehendit Graecoque uersu: “si non dominaris,” inquit, “filiola, iniuriam te accipere existimas?”* „Pe nora sa Agrippina, care se plângea după moartea soțului într-o manieră prea liberă, a prins-o de mână și i s-a adresat cu versul grecesc: «dacă nu domnești, copilă, crezi că suferi vreo nedreptate?»”. Deși nu este o rezolvare ideală din cauza neajunsului semnalat, este totuși mai util a recurge la această soluție și a introduce asemenea precizări, decât a neglija cu totul schimbările de cod lingvistic.

A șasea soluție este oferită de întrebuițarea de către traducător a notelor de final, dezavantajul rezidând în faptul că acestea sunt mai dificil de consultat. Deși Cincotta recomandă evitarea de către traducător a notelor, numindu-le “the dreaded TRANSLATOR'S NOTE(S)” (Cincotta 1996: 9), și consideră că în majoritatea cazurilor pot fi evitate, ele oferă totuși o rezolvare posibilă și eficientă a acestor situații. Este important însă ca notele să fie edificatoare¹ în acest sens, precum este, de exemplu, cea oferită de Catharine Edwards în traducerea sa, cu precizarea că în această ediție

¹ După cum am amintit deja, în traducerea românească din 1958, nota însăși este problematică deoarece oferă varianta latină a proverbului (*festina lente*).

consultarea notelor este complicată nu doar de plasarea lor la final, ci și de faptul că ele nu sunt numerotate, ci marcate prin asterisc:

[25] “His view was that nothing so little became a great leader as haste and rashness. Often he would proclaim the following: 'Make haste slowly!'; 'A safe commander's better than a bold one',* and 'Whatever is done well is done with speed enough.’” (Suetonius 2000: 55).

Asteriscul trimite la următoarea notă: “*'make haste slowly!'; 'A safe commander's better than a bold one'*: both these phrases are given in Greek.” (Suetonius 2000: 310).

A șaptea soluție ar putea fi constituită de o adaptare și o îmbunătățire a primei soluții, și anume, de traducerea ambelor limbi sursă printr-o singură limbă țintă, dar însoțită de o dublă marcare a schimbării codului lingvistic: prin utilizarea notelor de subsol, care sunt mai facil de consultat decât cele de final, aflându-se chiar sub privirea cititorului, și prin evidențierea textului limbii sursă secundare (limba greacă) cu italice sau bold. Chiar dacă se recomandă evitarea notelor de traducere, după cum am amintit deja, totuși această rezolvare este de preferat decât cea întâlnită în traducerile românești analizate, unde schimbarea de cod lingvistic rămâne total nemarcată în textul țintă. Versiunea propusă este, așadar, următoarea: „Considera însă că nimic nu este mai puțin potrivit unui conducător desăvârșit decât graba sau nechibzuința. Și astfel repeta adesea acestea: «*Grăbește-te încet!*», «*Este mai bun un comandant precaut decât unul îndrăzneț.*» și «*Se face destul de repede orice se face destul de bine.*»” O notă de traducere, plasată la subsol, ar putea oferi următoarea clarificare: „Expresiile evidențiate prin caractere italice apar în textul original citate în limba greacă.” Dacă se consideră oportun, în dependență de tipul ediției, pot fi incluse în notă chiar și formulările grecești citate în original. Dintre toate soluțiile examinate anterior, aceasta din urmă pare cea mai simplă, directă, dar și adecvată pentru transpunerea în română a complexității lingvistice a fragmentului analizat.

Familiaritate împăratului cu literatura greacă, precum și adaptabilitatea acestuia în folosirea limbii eline este dovedită și de următorul pasaj, în care Augustus este înfățișat de Suetonius citând, dar ajustând la situația sa, un vers homeric:

Aug. LXV.4. *Atque ad omnem et eius et Iuliarum mentionem ingemiscens proclamare etiam solebat:*

Αἰθ' ὄφελον ἄγαμός τ' ἔμεναι ἄγονός τ' ἀπολέσθαι.

nec aliter eos appellare quam tris vomicas ac tria carcinomata sua.

LXV „Ori de câte ori i se vorbea de el și de cele două Iulii, obișnuia să strige gemînd: „Mai bine nu mă mai însuram și muream fără copii” și nu-i numea decît cele trei buboaiie sau cele trei cancere ale sale.” (Suetonius 1958: 89)

65.4. „Și de fiecare dată, la orice menționare în prezența sa a numelui de Agrippa sau al celor două Iulii, spunea gemînd: „Mai bine pierai fără nuntă, mai bine nu te

nășteai” (Homer, *Iliada*, 3, 40) și nu-i numea decât cele trei abcese și cele trei cancere ale sale.” (Suetonius 1998: 91).

Traducerea lui Gheorghe Ceaușescu din 1998 identifică corect versul citat de Augustus, dar nu ține cont de faptul că împăratul modifică originalul grecesc, în care Hector i se adresează lui Paris, prin urmare verbul se află la persoana a II-a: αἴθ' ὄφελος ἄγονός τ' ἔμεναι ἄγαμός τ' ἀπολέσθαι. Deoarece în versul grec citat de biograf Augustus, referindu-se la el însuși, trece verbul la persoana I, versiunea română ar trebui să reflecte textul suetonian și nu originalul homeric. Pentru traducerea acestui fragment propun tot o soluție prin care schimbarea de cod lingvistic este vizual marcată, versul citat în greacă fiind indicat prin caractere italice: 65.4. „Și la orice menționare a lui Agrippa și a celor două Iulii obișnuia chiar să exclame gemând: «*O, dacă aș fi rămas necăsătorit și aș fi murit lipsit de copii*» și nu-i numea pe aceștia decât cele trei buboale și cele trei cancere ale sale.” Și de această dată textul ar trebui să fie însoțit de o notă de traducere la subsolul paginii: „În textul latin, versul marcat cu italice este citat în greacă, fiind o adaptare la context a versului 3.40 din *Iliada* homerică.”

Relatarea unui episod care are loc înaintea luptei de la Actium indică foarte clar cât de importantă este înțelegerea și traducerea cuvintelor grecești ce apar în textul original, în acest caz fiind vorba de două nume proprii grecești care apar transliterate cu caractere latine:

Aug. XCVI. 1. Quin et bellorum omnium eventus ante praesensit. (...) 2. Apud Actium descendentem in aciem asellus cum asinario occurrit: homini Eutychnus, bestiae Nicon erat nomen; utriusque simulacrum aeneum victor posuit in templo, in quod castrorum suorum locum vertit.

XCVI „Presimțea dinainte rezultatul luptelor. (...) La Actium, pe când debarca pentru luptă, întâlnește un măgar cu păzitorul lui. Pe păzitor îl cheama Eutychnus și pe măgar Nicon. După ce îl învinge, ridică amândurora o statuie de aramă, în templul construit chiar pe locul unde avusese tabăra.” (Suetonius 1958: 106-107)

96.1. „Mai mult: Augustus a cunoscut dinainte deznodământul tuturor bătăliilor. (...) 2. În apropierea Actiumului, când se ducea la luptă, a întâlnit un om cu un măgar: omul avea numele Eutychnus, iar măgarul pe cel de Nicon; după repurtarea victoriei le-a înălțat celor doi o statuie de bronz în templul pe care l-a ridicat pe locul unde își așezase tabăra. (Suetonius 1998: 107-108).

Ambele versiuni românești păstrează numele grecești fără alte explicații, ceea ce creează o problemă serioasă de înțelegere a textului pentru cei care nu cunosc greaca. Traducerea lui Gheorghe Ceaușescu oferă însă un indice de persoane, care ar putea lămurii acest episod, dar la numele Eutychnus apare scris doar: „Eutychnus, conducător de măgari întâlnit de Augustus înainte de Actium.” (Suetonius 1998: 360). Nu se specifică, așadar, nicăieri în traduceri, la note sau în anexe semnificația numelor

grecești, faptul că acestea sunt nume de bun augur, care puteau fi și au și fost interpretate de Augustus, pe bună dreptate, ca o prevestire a unui rezultat fericit al luptei de la Actium; tocmai de aceea după victorie le-a ridicat celor doi o statuie.

Dacă înțelesul numelor proprii nu este cunoscut, atunci întregul pasaj rămâne obscur și de aceea sensul numelor ar trebui să apară în interiorul textului tradus, prin punerea între paranteze, pentru a fi cât mai vizibil cititorilor: „Ba chiar a presimțit și rezultatele tuturor luptelor. La Actium, pe când să înceapă lupta, i-a ieșit în cale un măgar cu păzitorul său: numele omului era Eutychus (Fericitul), iar al măgarului Nicon (Învingătorul); Augustus, fiind învingător, a ridicat o statuie de bronz a amândurora în sanctuarul în care a transformat locul taberei sale militare.” O altă posibilitate ar constitui-o însoțirea numelor de note de subsol: „Eutychus are înțelesul de «fericitul», iar Nicon înseamnă «învingătorul» în limba greacă”, după cum procedează și J. C. Rolfe în ediția Loeb (Suetonius 1913: 296-297).

Despre foarte buna cunoaștere a elinei de către Augustus stă mărturie și următorul fragment analizat, ce oferă imaginea unui împărat versatil și creativ în utilizarea limbii grecești, dar și mai spontan, probabil și fiindcă episodul relatat are loc spre sfârșitul vieții sale, în timp ce se relaxa în insula Capri:

Aug. XCVIII. 4. Vicinam Capreis insulam Apragopolim appellabat a desidia secedentium illuc e comitatu suo. Sed ex dilectis unum, Masgaban nomine, quasi conditorem insulae κτίστην vocare consueverat. Huius Masgabae ante annum defuncti tumulum cum e triclinio animadvertisset magna turba multisque luminibus frequentari, versum compositum ex tempore clare pronuntiavit: Κτίστον δὲ τύμβον εἰσορῶ προθύμενον· conversusque ad Thrasyllum Tiberi comitem contra accubantem et ignarum rei interrogavit, cuiusnam poetae putaret esse; quo haesitante subiecit alium: Ὅρῃς φάεσσι Μασγάβαν τιμώμενον; ac de hoc quoque consuluit. Cum ille nihil aliud responderet quam, cuiuscumque essent optimos esse, cachinnum sustulit atque in iocos effusus est.

XCVIII „Numea insula vecină cu Caprea Apragropolis, din cauza trândăviei în care trăiau cei din suita sa retrași acolo. Dintre favoriții săi fusese unul, cu numele de Masgabus, pe care el îl numea Ctitorul, ca și cum el era fondatorul insulei. Observînd de la masă că la mormîntul acestui Masgabus, care murise de un an, se ducea mare mulțime cu multe făclii aprinse, improviză în grecește acest vers pe care-l pronunță cu glas tare: „Văd mormîntul ctitorului în flăcări”. Întorcîndu-se către Thrasyllus, prietenul lui Tiberius, care ședea la masă în fața lui și care nu știa nimic despre ceea ce se petrecea, el a întrebat ce poet a făcut acest vers. Thrasyllus ezitînd, Augustus făcu alt vers: „Vezi pe Masgabus, cinstit cu lumini?” Și-l întrebă și despre acest vers. Thrasyllus răspunse că oricare ar fi poetul, versurile sînt foarte bune. Augustus izbucni în rîs și făcu o mulțime de glume.” (Suetonius 1958: 108-109)

98.4. „Numea Agrapolis (sic!) insula învecinată Capriului, deoarece curtezanii săi duceau acolo o viață leneșă. Avea însă obiceiul ca pe unul din preferații săi, pe nume Masgaba, să-l numească „ktistes” (întemeietor), ca și cum întemeiasă insula.

Cînd a văzut din sufrageria sa o mulțime mare vizitînd mormîntul lui Masgaba, mort cu un an înainte, a recitat cu voce tare acest vers improvizat: „văd în flăcări mormîntul întemeietorului”. Întorcîndu-se spre Thrasyllus, companionul lui Tiberius, care stătea la masă în fața lui și care nu cunoștea faptul, l-a întrebat din ce poet crede că este acest vers; acela ezitînd, Augustus a improvizat un altul: „nu-l vezi pe Masgaba cinstit cu torțe?”. A repetat întrebarea și despre acest vers; cum acela a răspuns că indiferent de autor ele sînt versuri excelente, a izbucnit în rîs și a făcut bancuri.” (Suetonius 1998: 109)

Fragmentul citat atestă, pe lângă cele două versuri compuse *ex tempore* în greacă de către Augustus, alte două cuvinte grecești, ce apar însă singure. Astfel, pe de o parte, împăratul creează prin compunere un nou cuvânt, *Apragopolis* („Orașul celor ce nu fac nimic”), pentru a denumi ironic insula învecinată cu Capri, pe de altă parte, folosește cuvîntului grecesc Κτίστης cu referire la Masgaba. Ironia lui Augustus, ce transpare din denumirea insulei, rămâne ascunsă în traduceri române (în ediția din 1998 numele insulei apare scris greșit, Agrapolis). Pentru a marca apariția lui Κτίστης, Popescu și Georoc recurg la caractere italice în versiunea lor, cuvîntul grecesc fiind tradus prin „Ctitorul”. O soluție mai bună găsește Ceașescu, care păstrează cuvîntul grecesc transliterându-l cu caractere latine, iar între paranteze oferă și înțelesul cuvîntului „«ktistes» (întemeietor)”. În ceea ce privește versurile și indicarea schimbării de cod lingvistic, traducerea din 1958 este mai potrivită deoarece încearcă să redea, prin includerea precizării metalingvistice „în grecește”, faptul că versurile sunt compuse în greacă, în timp ce traducerea lui Ceașescu nu oferă niciun indiciu care să arate că ele sunt create în grecește, astfel încât cititorul rămâne cu impresia că versurile sunt improvizate în latină. Niciuna dintre traduceri nu reușește să redea toate schimbările de cod atestate în acest pasaj, de aceea propun următoarea variantă: „Denumea *Apragopolis* («Orașul celor ce nu fac nimic») o insulă învecinată insulei Capri, din cauza trîndăviei celor retrași acolo din suita sa. Obișnuia însă să-l numească *Ktistes* («Ctitorul») pe unul dintre favoriții săi, pe numele său Masgaba, ca și cum acesta ar fi fost întemeietorul insulei. După ce a observat din sala de mese că mormîntul acestui Masgaba, ce murise cu un an înainte, era vizitat de o mare mulțime cu multe torțe, a rostit cu voce tare acest vers compus pe loc: «*al ctitorului mormânt îl zăresc arzând*»; și întorcîndu-se către Thrasyllus, tovarășul lui Tiberius, ce ședea la masă în fața lui și era necunoscător al situației, l-a întrebat al cărui poet crede că este acest vers; în timp ce acela ezita, Augustus a adăugat alt vers: «*il vezi pe Masgaba cu lumini cinstit?*» și i-a cerut părerea și despre acesta. Deoarece Thrasyllus nu a răspuns nimic altceva decât că, ale oricui ar fi, sunt versuri foarte bune, a izbucnit în rîs și s-a pus pe glume.” Și în acest caz este necesară introducerea unei note de traducere care să edifice cititorul privitor la existența trecerilor de la latină spre greacă în textul original: „Sunt marcate cu italice în traducere cuvintele și versurile improvizate de Augustus care sunt redată în limba greacă în textul original.”

Concluzii.

Pentru fiecare situație de schimbare a codului lingvistic din textul original sunt posibile mai multe variante de traducere (folosirea unei a doua limbi țintă pentru a traduce limba sursă secundară, recurgerea la indicații metalingvistice, marcarea prin caractere italice, utilizarea notelor de traducere de final sau de subsol, păstrarea cuvintelor în limba sursă secundară și traducerea lor între paranteze), dintre care traducătorul poate să aleagă soluția pe care o consideră cea mai potrivită și adaptată contextului. A nu marca deloc în traducere schimbările de cod nu este însă o opțiune potrivită, deoarece duce la pierderea individualității și complexității textului original suetonian, nu doar la nivel lingvistic, ci și la nivelul conținutului. Tocmai de aceea, în unele dintre pasajele traduse examinate, portretul detaliat schițat de biograf primului împărat apare diminuat și sărăcit: performanțele pozitive ale lui Augustus în limba greacă (abilitățile sale de a vorbi, de a scrie, de a compune cuvinte și de a crea versuri) sunt estompeate prin neglijarea schimbărilor de cod, iar bilingvismul împăratului apare atenuat.

Referințe bibliografice

Surse primare

- Suétone. 1893. *Oeuvres*. Traduction française de La Harpe, refondue avec le plus grand soin par M. Cabaret-Dupaty. Paris: Garnier Frères.
- Suetonius. 1913. *Lives of the Caesars*. Volume I. With an English translation by J. C. Rolfe. Introduction by K. R. Bradley. The Loeb Classical Library 31. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Suetonius. 1914. *Lives of the Caesars*. Volume II. With an English translation by J. C. Rolfe. The Loeb Classical Library 38. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Suetonius Tranquillus, C. 1958. *Viețile celor doisprezece Cezari*. În românește de David Popescu și C. V. Georoc, studiu introductiv de David Popescu. București: Editura Științifică, 1958. (republicat în 2005. București: Editura 100+1 Gramar).
- Suetonius. 1998. *Viețile celor doisprezece Cezari*. Traducere din limba latină, prefață și anexe Gheorghe Ceaușescu. București: RAO International Publishing Company S.A. (republicat în 2000. București: RAO International Publishing Company).
- Suetonius. 2000. *Lives of the Caesars*. Translated with an Introduction and Notes by Catharine Edwards. Oxford: Oxford University Press.
- Suetonius Tranquillus, Caius. 2003. *Opera. Vol. I. De vita Caesarum libri VIII*. Recensuit Maximilian Ihm. München; Leipzig: K. G. Saur.
- Suetonius. 2007. *The Twelve Caesars*. Translated by Robert Graves. Revised with an Introduction and Notes by J. B. Rives. London: Penguin Books.
- Tacitus, Cornelius. 1965. *Annales*. Iterum edidit Erich Koestermann. Leipzig: B. G. Teubner.

Referințe secundare

- Adams, J. N. 2003. *Bilingualism and the Latin Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Birch, R. A. 1981. *The Correspondence of Augustus: Some notes on Suetonius, Tib. 21.4-7*, în „The Classical Quarterly”, vol. 31, no. 1, p. 155-161.
- Dubuisson, Michel. 2002. *Le grec d'Auguste: notes pour un réexamen*, în „Hommages à Carl Deroux. II. Prose et linguistique, médecine”. Édités par Pol Defosse. Collection Latomus vol. 267. Bruxelles : Éditions Latomus, p. 152-163.

- Elder, Olivia, Mullen, Alex. 2019. *The Language of Roman Letters. Bilingual Epistolography from Cicero to Fronto*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Franco Arcia, Ulises. 2012. *Translating Multilingual Texts: The Case of "Strictly Professional" in Killing Me Softly. Morir Amando by Francisco Ibáñez-Carrasco*, în „Mutatis Mutandis”, vol. 5, no. 1, p. 65–85.
- Goodyear, F. R. D. 1982. *Suetonius*, în „The Cambridge History of Classical Literature”. Volume 2: *Latin Literature*. Edited by E. J. Kenney, W. V. Clausen. Cambridge: Cambridge University Press, p. 661-664.
- Kaimio, Jorma. 1979. *The Romans and the Greek Language*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Rochette, Bruno. 2015. *Suétone et le bilinguisme des Julio-Claudiens*, în „Autour de Pline le Jeune. En hommage à Nicole Méthy”. Éditeur Olivier Devillers. Bordeaux : Ausonius, p. 155-168.
- Rollo, Antonio. 2019. *Notes on Suetonius' Graeca*, în „The Classical Quarterly”, 68.2, p. 612-620.
- Townend, G. B. 1960. *The Sources of Greek in Suetonius*, în „Hermes”, 88 Bd., H.1, p. 98-120.
- Wallace-Hadrill, Andrew. 2004. *Suetonius*. London: Bristol Classical Press.

Webografie

- Cincotta, Madeleine Strong. 1996. *Naturalising Linguistic Aliens: The Translation of Code-Switching*. Paper presented at a University of Western Sydney Conference on Interpreting and Translation (Sydney, New South Wales, Australia, 1996). <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED404868.pdf>, ultima accesare: 07.XI.2023.
- <https://dexonline.ro/definitie/jargon/definitii>, ultima accesare: 12.XI.2023.